

сивності пропонується у праці Л.В.Воробйової [8, 6]: нульовий, слабкий, приблизний, недостатній, середній, високий, надмірний. Зауважимо, що таку номенклатуру ступенів як нульовий, слабкий, приблизний, недостатній на практиці вельми важко розрізнити. Тому, на нашу думку, вони за своєю суттю мають бути лише подальшим більш тонким членуванням низького рівня введеної нами шкали, потреба у якому для нас не є нагальною. Щодо середнього, високого та надмірного ступенів інтенсивності, то вони за суттю та кроком класифікації досить вдало співпадають із запропонованими середнім, високим та екстрависоким.

Кожному відомо, що у суб'єктивній свідомості як мовця, так і слухача існує природна здатність диференціювання будь-яких висловлювань за інтенсивністю їх вимови. Таким чином, відкритим може залишатися лише питання доцільності використання фонетичною практикою чотирирівневої шкали, відповідь на яке наведена нами вище.

Викладене дає підстави вважати, що запропоновану нами оціночну шкалу, яка включає наступні рівні інтенсифікації висловлювань: низький, середній, високий, екстрависокий, доцільно використовувати як при аналізі результатів експериментально-фонетичних досліджень, так і при навчанні яскравому та результативному мовленню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кикоть Е.Ю. Интенсификаторы рациональной оценки в языке научной прозы // Филология і культура. 36. наук. праць. — К., 1996. — С. 88-92.
2. Рсалдинов К.Т. Категория ингенсивности признака в современном немецком языке: Автореф. ... канд. филол. наук.—М., 1980.—27с.
3. Сергеева Е. Н. Степени интенсивности качества й их въфажение в английском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1967. — 18с.
4. Убин И.И. Лексические средства въражения категории интенсивности (на материале русского й английского языков): Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1974. — 34 с.
5. Шейгал Е.И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1981. — 26с.
6. Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. — М.: Высшая школа, 1990. — 173 с.
7. Полянский А.Н. Категория интенсивности признака в русском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., . 1978.—16с.
8. Воробьева Л.В. Средства въражения интенсивности признака, обозначенного именем прилагательным, в современном французском языке: Автореф. ... канд. филол. наук. — К., 1968. — 15 с.

Алла Калита¹, Оксана Алексісець

¹ Київський державний лінгвістичний університет

ВЗАЄМОДІЯ ЗАСОБІВ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЕКСПРЕСІВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

У будь-яких реальних мовленневих процесах як правило відбувається взаємодія певних фонетичних засобів між собою, а також із засобами лексичного, граматичного та синтаксичного рівнів мови. Конкретні форми вказаних взаємодій значною мірою визначаються екстралінгвістичною ситуацією.

Як бачимо, проблеми дослідження взаємодії мовних засобів усіх рівнів не можуть бути простими за своєю суттю і природно потребують для свого вирішення у кожному окремому випадку розробки певних теоретичних моделей, що носять системний характер.

Не буде перебільшенням також сказати, що у колі вказаних проблем все більш важливою стає необхідність обґрунтування подібних системних моделей при дослідженні взаємодії засобів інтенсифікації експресивних висловлювань, інтерес до яких у лінгвістиці останнім часом поглиблюється. Здавалося б, теоретичне підґрунтя [1-7], що покликане сприяти розв'язанню зазначеної проблеми, є достатнім. Проте, як відомо, відмінність системного підходу і полягає саме у тому, що він дозволяє прирошувати наукове знання за рахунок розробки все нових і нових моделей, які спрямовані на теоретичне осмислення феномену, що вивчається. Саме такий підхід дозволяє

отримувати достатній об'єм наукової інформації при взаємодії елементів мови, завдяки яким і досягаються ефекти інтенсифікації експресивних висловлювань.

Тому, усвідомлюючи повною мірою безліч можливих аспектів розгляду феномена взаємодії засобів мови у процесах інтенсифікації експресивних висловлювань, ми вважаємо доцільним у першу чергу доповнити існуюче знання системною моделлю механізму інтенсифікації та внесенням відповідних системних уявлень у теоретичні розробки питань щодо видів взаємодії інтенсифікаторів різних рівнів мови, а також типів фонетичних інтенсифікаторів.

Аналізуючи процеси інтенсифікації експресивних висловлювань, неважко переконатися, що вони ґрунтуються на феномені відомих явищ інтонаційного оформлення даного типу висловлювань. При цьому, як відомо, суттєва відмінність процесу інтенсифікації полягає лише у тому, що завдяки йому відбувається функціональне виділення одного чи ряду вказаних висловлювань як носія основної думки, що міститься у діалозі/репліці. Тому, на нашу думку, існували всі підстави для побудови моделі механізму взаємодії засобів інтенсифікації різних рівнів мови на ґрунті основних положень, які були закладені нами у відому модель [8]. Розроблена таким чином графічна модель, що інтерпретує загальний механізм взаємодії засобів інтенсифікації різних рівнів мови у процесах актуалізації смислу експресивних висловлювань, наведена на рисунку.

На моделі за її вертикальною віссю відображено послідовний вплив лексичних та граматичних засобів, на основі яких відбувається остаточний — усвідомлений чи неусвідомлений - вибір фонетичних елементів суперсегментного та сегментного рівнів, за допомогою яких мовець формує певний варіант актуалізації смислу висловлювань, що інтенсифікуються у даному діалозі чи репліці. Як бачимо з рисунка, вихідним моментом, що передує та в загальних рисах визначає вибір усіх без винятку лексичних засобів інтенсифікації експресивних висловлювань, є стиль мовлення. Темний фон моделі відображає мовленнєву ситуацію (С), вплив якої на засоби всіх рівнів мовлення вказується за допомогою відповідних світлих стрілок, що також позначені літерою С. Крім того, виходячи з факту існування двох різновидів усного мовлення (спонтанне та читання тексту), у парадигму узагальненої моделі нами введено рівень графічних засобів. І нарешті, конкретні лінгвістичні засоби кожного рівня з притаманною їм спрямованістю відображені прямокутниками, які супроводжуються стрілками — зв'язками.

Природно, що узагальнена модель, відіграючи роль певного концептуального конструкта, не може забезпечити можливість безпосереднього передбачення конкретного варіанта актуалізації смислу кожного окремо досліджуваного інтенсифікованого висловлювання. Тому у науковій практиці фонетичних досліджень, що мають різні цілі і розглядають різноманітні аспекти інтонаційного оформлення чи інтенсифікування експресивних висловлювань, за існуючою традицією прийнято виявляти закономірності взаємодії фонетичних та лексико-граматичних засобів, доповнюючи їх опис впливом інших засобів і факторів.

Не порушуючи традиції, розглянемо ще одне, без сумніву, складне питання описуваної взаємодії. Відомо, що мовні засоби, які інтенсифікують висловлювання можуть по-різному комбінуватися, відповідно до компенсаційного закону О.М. Пешковського, названого ним "принципом заміни", згідно з яким чим ясніше виражено синтаксичне значення чисто прагматичними засобами, тим слабше може бути його інтонаційне оформлення, і навпаки. Це також відзначають Т.І.Голікова [1], Л.О.Кантер [2, 46], Т.М.Корольова [4, 56], Л.Ліхарева [5, 8-9], вказуючи, що при нейтральному характері лексико-граматичних засобів інтонаційні характеристики виступають як компенсуючі щодо відсутніх в аналізованому відрізку мовлення актуалізаторів інших рівнів і як активний інструмент передачі смислу. Роль фонетичних засобів у даному випадку зростає, інтонаційні маркери, що забезпечують однозначність семантики фрази, набувають найяскравішого характеру.

На відміну від них, у досліджуваних 1.0 Афонською явищах повтору [7] інтонація виконує функції супроводження граматичної структури та лексичного наповнення експресивними засобами вираження спонукальної модальності. Виходячи з цього, автор робить висновок про те, що "інтонація не компенсує граматичну структуру; більше того, граматична структура є сигналом для підсилення експресивності за рахунок інтонації" [7, 61].

Не вдаючись до детального аналізу, відзначимо, що з теоретичної точки зору між цими висновками не існує будь-яких значущих протиріч. Розбіжності авторів полягають лише у тому, що вони описують різні аспекти функціонування певних лінгвістичних систем, які, як відомо, можуть набувати нескінченної різноманітності.

Для нас, без сумніву, більш важливий той факт, в силу якого лінгвісти [6, 8, 9, 7] виділяють три види взаємодії лексико-граматичних та інтонаційних засобів та класифікують їх як односпрямовану, різноспрямовану та компенсційну. Згідно з таким баченням, у випадку односпрямованої взаємодії емоція виражається завдяки взаємодії інтонаційних та лексико-граматичних засобів. Односпрямована взаємодія притаманна більшості мовленнєвих реалізацій та характеризується рівноправною участю мовних засобів в актуалізації смислу висловлювання. Різноспрямована взаємодія характеризується тим, що емоція виражена винятково лексичними і граматичними засобами, а інтонація є емоційно-нейтральною і виступає як супроводжуючий засіб. У разі компенсційної взаємодії емоція виражена лише інтонаційною структурою, оскільки у лексичному складі і синтаксичній структурі немає ніяких моментів, що створюють емоційну спрямованість. За цих умов провідна роль належить просодичним засобам, які визначають істинний смисл висловлювання, а лексико-граматичні засоби втрачають свою самостійність.

Результати дослідження закономірностей зміни характеру взаємодії лінгвістичних засобів, проведеного В.Ф.Денисовим [6, II], свідчать, що із зростанням емоційної насиченості інтонаційні засоби вираження емоцій змінюються, стаючи яскравішими від ступеня до ступеня. При цьому, на перших ступенях емоційної насиченості висловлювання інтонація виступає головним чином як супроводжуючий засіб, а для більш емоційно насичених фраз найтиповішими є компенсуючий чи паралельний способи вираження емоцій.

У міру зміни цілей досліджень розширюється і використання термінів, за допомогою яких лінгвісти роблять спроби опису та класифікування видів закономірностей взаємодії лінгвістичних засобів інтенсифікації висловлювань. Так, у праці [3] Т.М. Корольова говорить про два види односпрямованої взаємодії, які можуть бути охарактеризовані лише через асоціативне сприйняття наступних ситуацій: 1) всі мовні засоби взаємодіють односпрямовано, причому лексико-граматичні забезпечують практично повну й однозначну інтерпретацію смислу, а інтонація виконує тільки допоміжну функцію; 2) всі мовні засоби взаємодіють односпрямовано, проте, лексико-граматична структура не забезпечує однозначної актуалізації модальної настанови мовця; при цьому характер інтонаційного оформлення такий, як у випадку з вичерпною інформативністю лексико-граматичних засобів, відмінність лише у тому, що інтонація виконує функцію підсилення чи послаблення; також в умовах невизначеності лексико-граматичних засобів у випадку несумісності лексичного складу і синтаксичної побудови інтонація служить актуалізатором значень і просодичні маркери функціонують у мовленні у тому ж обсязі, що й при імпліцитно вираженому ставленні мовця. Автор виділяє ситуацію, коли всі засоби діють протиспрямовано. У цьому випадку провідна роль належить просодичним маркерам.

У наступній праці Т.М.Корольова [4], стверджуючи, що найтиповішими є ситуації, у яких інтенсифікаторами інформації виступають одночасно не один, а кілька мовних засобів, виділяє чотири види відношень: взаємодоповнення, уточнення, підпорядкування і витіснення. Перший вид взаємодії виражається у тому, що лексико-граматичні засоби забезпечують повну інтерпретацію характеру ставлення мовця, а інтонація при цьому виконує допоміжну функцію. Уточнення передбачає використання інтонаційних засобів, які виконують функцію уточнення, підсилення значення, при невеликому ступені невизначеності лексико-граматичних засобів. При посиленні ступеня невизначеності характеру модальних значень, які потенційно допустимі в межах даного лексичного складу і синтаксичної побудови відрізка мовлення, роль інтонації стає вирішальною. Тут лексико-граматичні засоби підпорядковані інтонаційним. У ситуації протиспрямованої дії лексико-граматичних засобів та інтонації при передачі смислових відношень провідна роль належить просодичним засобам, які визначають істинний смисл висловлювання, а лексико-граматичні втрачають свою самостійність.

На думку Л. О.Кантора [2, 46], у реченнях з формально-граматично та лексико-семантично вираженим емоційним забарвленням розпізнавальні ознаки інтонації часто виступають у своєму

неповному складі. У цьому випадку інтонаційні засоби будуть доповнюючими, так як вони виступатимуть разом з певною граматичною структурою і лексичним складом. У реченнях, які не містять граматичної та лексичної вказівки на емоційний підтекст, інтонаційні засоби будуть компенсуючими, оскільки лексика і граматики не беруть участі у передачі емоційних співзначень. Інакше кажучи, одні мовні засоби компенсуються іншими, які слугують тій же меті.

Поняття негативної та позитивної взаємодії пропонує Л.Ліхарева [5, 9]. За її баченням, просодичні засоби можуть виступати у мовленні як супроводжуючий і як основний фактор вираження модальних значень впевненості і невпевненості. У разі взаємодії просодичних засобів з лексичними і лексико-граматичними може мати місце односпрямована і різноспрямована їх дія. Крім того, у випадку односпрямованої взаємодії цих засобів має місце їх позитивна взаємодія, при якій провідну роль відіграють лексичні та лексико-граматичні засоби. Різноспрямована дія просодичних засобів та засобів інших рівнів характеризується їх негативною взаємодією та провідною роллю просодичних засобів.

У праці [10, 12] також підкреслюється той факт, що інтонаційна форма (мелодичний контур) і її лексико-синтаксичний контекст пов'язані відношеннями взаємної компенсації та доповнення. Наявність лексико-синтаксичних засобів вираження прагматичного значення здатна компенсувати відсутність типової мелодійної моделі. Накладання типової інтонаційної і лексико-синтаксичної моделей забезпечує інтенсифікацію відповідного значення, створюючи емоційно-модальні співзначення.

Як бачимо, уд відомі на сьогоднішній день спроби опису та класифікування видів взаємодії лінгвістичних засобів актуалізації та інтенсифікації смислу експресивних висловлювань не сприяють проясненню проблеми, а навпаки ускладнюють її цілісне осмислення. Так, наприклад, лише види взаємодії позначаються різними авторами як: односпрямована [3, 5, 9], протиспрямована [3, 5], різноспрямована [9], компенсаторна [9], компенсаційна [2], позитивна [5], негативна [5], паралельна [6].

Далі за результатами розгляду механізмів взаємодії лінгвістичних засобів визначаються відношення, яких вони набувають у процесах актуалізації чи інтенсифікації смислу висловлювань. Ці відношення маркуються авторами наступними поняттями: взаємодоповнення [4], уточнення [4], підпорядкування [4], витіснення [4], доповнення [2, 10], компенсація [10].

У зв'язку з цим вказується також, що при взаємодії засобів актуалізації чи інтенсифікації експресивних висловлювань фонетичні засоби виконують такі функції: підсилювальну [3], послаблювальну [3], допоміжну [3], супроводжуючу [5-7], компенсуючу [2, 6], уточнюючу [4], доповнюючу [2].

Проведений нами системний аналіз можливостей класифікації видів взаємодії лінгвістичних засобів актуалізації та інтенсифікації експресивних висловлювань дозволяє констатувати наступне. По-перше, усі без винятку визначення видів взаємодії, наведені вище, підкреслюють її векторну сутність. При цьому співставлення пояснень, що наведені авторами у працях [1-7; 9-10], дають усі підстави стверджувати, що такі поняття як "односпрямована", "паралельна", "позитивна" є синонімічними і використаними дослідниками для опису одного й того ж явища. По-друге, за аналогічною логікою введені поняття "протиспрямована", "різноспрямована" та "негативна" дії. Тому, виходячи з векторної природи розглянутих понять, на наш погляд, доцільно класифікувати їх лише як односпрямовані та різноспрямовані.

Особливої уваги заслуговує компенсаторний вид взаємодії лінгвістичних засобів, який згадується у більшості розглянутих праць. Як відомо, за суттю компенсаційна взаємодія приводить до надання інтонаційним засобам ролі провідного чи головного інструментарію актуалізації смислу висловлювань. Проте, ні в кого з лінгвістів не може викликати сумнів той факт, що завдяки компенсаційній взаємодії підсилюється або послаблюється актуалізація смислу висловлювання. Інакше кажучи, при більш детальному розгляді компенсаційна взаємодія у всіх без винятку випадках набуває векторної суті, завдяки якій вона трансформується в один із конкретно вказаних нами видів:

односпрямованої чи різноспрямованої взаємодії,

Варто також, на наш погляд, акцентувати увагу на тому, що компенсуюча дія притаманна самій природі функціонування фонетичних засобів у мовленні. Тому, мабуть, доцільніше вважати, що фонетичні засоби актуалізації смислу висловлювань у будь-якій ситуації виконують свою головну - компенсаційну -

функцію. Такий підхід дозволяє дійти до наступного концепту: фонетичні засоби у певних мовленнєвих ситуаціях можуть виконувати свою компенсаційну функцію лише за допомогою односпрямованої або різноспрямованої взаємодії з відповідними лексико-граматичними засобами. Тоді, згідно з викладеною логікою, кінцевим результатом вказаних взаємодій стане підвищення ступеня інтенсифікації експресивних висловлювань чи його пониження.

Мабуть, нам залишається перерахувати існуючі ігідфункції використання фонетичних засобів: підсилювальна, послаблювальна, корегуюча, уточнююча, взаємодоповнююча, допоміжна, супроводжуюча тощо, які у кожному окремо розглянутому випадку використовуються для реалізації їх основної -компенсаційної - функції в залежності від структурно якісного складу лексико-граматичних засобів та стану мовленнєвої ситуації.

Аналізуючи проблему взаємодії засобів актуалізації смислу експресивних висловлювань, не зайвим буде класифікувати також і склад суто фонетичних інтенсифікаторів. На нашу думку, фонетичні інтенсифікатори доцільно класифікувати як: 1 — прості (інтенсифікатори сегментного або суперсегментного рівня); 2 — складні: 2.1 — внутрірівневі (інтенсифікатор сегментного рівня + інтенсифікатор сегментного рівня, або інтенсифікатор суперсегментного рівня + інтенсифікатор суперсегментного рівня), 2.2 — міжрівневі (інтенсифікатор сегментного рівня + інтенсифікатор суперсегментного рівня); 3 — комбіновані (взаємодія вказаних простого і складного інтенсифікаторів). Тоді, під лінгвістичним терміном "комплексний інтенсифікатор" логічно розуміти взаємодію інтенсифікаторів різних рівнів мови (наприклад, лексичний + фонетичний; граматичний + фонетичний тощо).

Викладене вище концептуальне бачення теоретичної проблеми взаємодії засобів актуалізації та інтенсифікації смислу експресивних висловлювань, на наш погляд, допоможе більш конструктивному засвоєнню фонетистами наукового знання, накопиченого у лінгвістиці відносно розглянутих питань, та сприятиме спрощенню процедур планування й опису результатів виконуваних експериментально-фонетичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голикова Т.И. Взаимодействие просодических средств с языковыми средствами других уровней в реализации отрицания в современном английском языке: Автореф. ...канд. филол. наук. — Минск, 1986. — 21 с.
2. Кантер Л.А. О некоторых лексических и грамматических особенностях английских речевых единиц, выражающих эмоции группы "радости" // Исследования по английской интонации. Ред. коллегия: В.Д. Аракин и др. — М., 1972. — С. 34-48.
3. Малявин В.Д., Королева Т.М., Горшкова К.А. Способы выражения модальных отношений в английском и украинском языках. — Одесса: ОГУ, 1986. — 76 с.
4. Корольова Т.М. Механізм взаємодії лінгвістичних засобів при передачі модальних значень // Мовознавство. — 1989. — № 2. — С. 55-58.
5. Лихарева И.П. Взаимодействие просодических, лексических и лексико-грамматических средств выражения модальных значений в английском языке (на материале фраз, выражающих уверенность - неуверенность): Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1982. — 16 с.
6. Денисов В.Ф. Интонационная структура фраз, передающих комплекс эмоций от недовольства до ярости в английской речи: Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1973. — 20 с.
7. Афонская И. А. Взаимодействие синтаксических, лексических и интонационных средств выражения побудительной модальности в структуре повтора в современном английском языке // Исследования фонетических особенностей речевых стилей. Сб. науч. трудов. Под ред. проф. В.Д. Аракина. — М., 1979. С. 39-63.
8. Ivanova S.V., Kalita A. A. Interaction of Means Actualizing Utterances Expressing Surprise // IATEFL-Ukraine Newsletter. - Kyiv: IATEFL-Ukraine, 1996. — No. 6. — P. 20-22.
9. Дерман Т.А. Семантико-синтаксические предпосылки просодической организации высказывания (экспериментально-фонетическое исследование на материале английского языка): Автореф. ... канд. филол. наук. — Минск, 1984. — 23 с.
10. Галочкина И.Е. Роль интонации в формировании прагматических типов английских высказываний (на материале русского языка): Автореф. ... канд. филол. наук. — М., 1985. — 22 с.